

ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ

НОВА МЛАДОСТ СРПСКЕ КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Александар Дунђерин, Алтернативна антологија: *Неогољива ње-
шкоћа њосиојања. Српска књижевност на Косову и Метохији 2000–2020*,
Алтернативна, Косовска Митровица 2021

Век и њо Призренске богословије, ур. и прир. Александра Новаков,
Дејан Ристић, Љубиша Чеперковић, Епархија рашко-призренска, Призрен
2022

Недавно су се појавиле две публикације, штампане у Косовској Митровици и Призрену, којима се не само указује на значај српских институција, чувања постојећег материјалног и нематеријалног наслеђа већ и на нове перспективе, постојање и развој српске културе на простору Косова и Метохије у времену садашњем и будућем. Ослањајући се на стубове историјског сећања, Александра Новаков (рођена у Призрену, секретар Косовскометохијског одбора Матице српске у Новом Саду) и Александар Дунђерин (рођен у Новом Саду, а живи и ради у Косовској Митровици, где води приватни културни центар „Акваријус”), исцртали су симболички *axis mundi* који интегрише српску културу по вертикали – од крајњег југа наше земље до севера. Иако ово нема везе са Дунђериновом *Анџолоџијом* и зборником или књигом чланака о животу, смрти и двоструком васкрсењу Призренске богословије, уочава се постојање линије коју ваља чувати, а која је маркирана бележењем такозване српске грађанске поезије у 18. и 19. веку. Марија Клеут је у сепарату *Српско 'грађанско њесништво'* (Матица српска, Нови Сад 1991) дала мапу „Простора рукописних песмарица”. Управо их је било највише у области северне српске покрајине, али важно је што су обележени Ђаковица и Призрен на југу. Српско

грађанско песништво као појам и феномен јесте специфично, а његов значај нема само књижевноисторијску и естетску улогу. На то би ваљало придодати да сведочи о самосвести српског народа, како националне и грађанске тако и индивидуалне и личне, па и интимне.

Александар Дунђерин је у обимном предговору, који се може именовати драгоценом студијом о српској књижевности на Косову и Метохији у 21. веку, осветлио парадоксалне проблеме њеног интегрисања у корпус српске књижевности, критички осмотрио бројне досадашње публикације које су се бавиле избором и њеним досадашњим вредновањем и понудио одговоре и решења како и на који начин се стање ипак променило боље и како се може додатно побољшати. За

почетак модерне, световне српске књижевности на Косову и Метохији узета је 1871. година, када Манојло Ђорђевић Призренац објављује своју прву приповетку „Потоњи Немањић”. Те године почиње да ради и Богословија у Призрену, и први пут штампан је један лист (*Призрен*) на српском језику у Турској.

Од тога тренутка па до данас српска књижевност се на овом тлу суочава са бројним искушењима, увек условљена историјским околностима, политичким (не)приликама, естетском упитношћу и, нажалост, баластом страдалништва и борбе за опстанак. Зато је Дунђериново настојање да се састави и штампа једна антологија која даје реалан пресек врхунских и релевантних стваралаца који су живели, писали и интелектуално делали на Косову и Метохији у периоду од последњих двадесетак година, без обзира на то где су рођени, вишеструко драгоцен.

Заступљено је седамнаест аутора различитих генерација, од Александра Деспотовића, који је рођен 1933. године, до најмлађег Вука Пантовића који је 2002. годиште. Концепт антологије не прати никакву генерацијску хијерархију већ се поезија, проза, есејистика, извод из студије, хроника и одломак сценарија уланчавају према поетичким сродностима, представљајући српску књижевност на овом простору и у датом временском исечку као полилог и шаренило богате различитости, чиме се истиче допринос српској културној баштини најшире узев. Неки аутори потврђени су класици српске књижевности и науке, али и публицистике (Даринка Јеврић, Драгомир Костић, Слободан Костић, Живојин Ракочевић, Петар Сарић, Митра Рељић итд.), али оно што изазива позорност јесте присуство младих до 36 година старости, чији гласови све више одјекују, афирмишу се и све више их треба ослушкивати

(Жарко Миленковић, Александра Јовичић, Душан Захаријевић, Вук Пантовић). Може се рећи да је за то заслужан како Живојин Ракочевић и Дом културе „Грачаница”, уз подршку Жарка Миленковића тако и Александар Дунђерин, који је у културном центру „Акваријус” организовао бројна културна дешавања, дружења, па и надметања, „која су подсећала на слем вечери (актуелне у америчким клубовима осамдесетих година прошлог века, али популарне и данас у центрима културе), митровачка омладина имала је прилику да у интеракцији са публиком, кроз размену мишљења, полемику, негодовање или одобравање, представи своје литерарне радове, изрази креативне стваралачке потенцијале, на послетку, и бунт”. На овај начин, подстакнут је развој културе на Косову и Метохији код генерација пред којима је будућност, а то је залог оптимизма и смисленог живота, без обзира на најразличитије „тешкоће”. Српска књижевност на Косову и Метохији, дакле, постоји и ствара се и то се не сме изгубити, а, дакако, неприкосновени је део српске књижевности као целине. Делује чудно и нелогично да неко може рећи другачије, али је посебно отржењујуће када се у поговору укаже на то да је дискутабилан термин „косовска књижевност” до 1990. био „резервисан, претежно, за албанске ауторе”, а да, иако су „српски глумци и редитељи подигли Народно позориште у Приштини”, албанска драма „представља овај театар у свим деловима СФР Југославије, укључујући чак и Стеријино позорје у Новом Саду”.

Александар Дунђерин скрупулозно се руководио уметничким и високим начелима у погледу избора, настојећи да репрезентује различите поетике и теме, од религиозног и метафизичког пеништва до проблематизације тела и уплива у експериментално и (нео)авангардно. Генерације старих и младих нису антагонистички постављене, напротив, утиру пут и дају подстицај сваком новом прегалачком подухвату. Посебно, јер су текстови помирителски настројени, а српска уметност писане речи тежи да на небаналан и успео начин, премда дубога трагична, буде колико је могућно исцелитељска. Последња реченица *Анџолоије* је из сценарија *Сјоразум* Предрага Радоњића и симболички се завршава неодређеним пуцњем, попут пушке која на крају новеле треба да опали: „У том тренутку, зачује се пуцањ и он [Александар] подигне поглед изненађено”. У том пуцњу је крај, али и нови почетак, који можда и не мора да значи страдање и смрт.

У случају Призренске богословије нови почетак могао би бити илустрован њеним двоструким васкрсењем. Како каже Дејан Ристић, професор Богословије у Призрену,

на велелепној Светој литургији за две певнице појали су богослови из Ниша и Призрена, сведочећи својим присуством парадоксални промисао Божји, да са згаришта једне спаљене и затрте богословије, Српска црква добије две, у Нишу и Призрену.

Протојереј Дејан Крстић детаљно осветљава околности настанка Богословије у Нишу, на Метоху манастира Хиландар, након мартовског погрома 2004. године и „обнављање зграда и рада Богословије у њеном историјском седишту у Призрену, 2011.” Он је, поред осталог, назива „јединственом *Alma mater* српског народа”, што Призренску богословију ставља у ред најзначајнијих институција универзитетског карактера у српског народа. Она се може упоредити или бити посестрима и Матице српске. Оно што је добротворка Марија Трандафил за Матицу, несумњиво је Сима Андрејевић Игуманов за Призренску богословију, а обе институције опстојавају упркос свим недаћама у континуитету од скоро двеста и 150 година. Како би рекао Тихомир Остојић, Нови Сад је у 19. веку постао „средиште оностраног српства”, тј. „центар угарских Срба”, док је то, несумњиво 1871. године постала Призренска богословија у тадашњем Отоманском царству илити Старој Србији. Како потцртава Александра Новаков,

као једина српска институција, Богословија је била центар од којег је све потицало и којем су се сви Срби у Османском царству обраћали у вези с верским и политичким питањима. Она је била једина институција (школа) која је одржавала сталну, али опрезну везу с Београдом.

И као што је Нови Сад, заправо, нови врт, у коме цвета задужбина жене, чије је презиме назив цвета (трандафил, баштенски слез), тако је и Призренска богословија имала предивну башту:

Ректор Стева Димитријевић радио је на стварању школске баште, која се издвајала својом уредношћу и ретким биљкама. [...] Школовани турски официри и католички фратри радо су долазили у Богословију и говорили да се у њој осећају као у Европи.

Као што је и Матица српска окупљала и окупља младе, вреднујући њихов рад наградама из задужбинских фондова, Бранковом наградом и подстичући млађе генерације на активно учешће у друштву и различитим пољима делања, и Призренска богословија је кроз своју дугу историју забележила различите активности младих, почев од описмењавања грађана Призрена. Они су, наиме, основали

курсева за „обуку неписмених” и „трговачко-занатлијски, за усавршавање омладине”, а „Богословија је окупљала омладину из свих српских крајева”. Ученици су основали 1889. „богословско-литерарно друштво *Брајсџиво*”, касније преименовано у *Расџико*, затим хор, ђачки оркестар и библиотеку. Од 1909. оформљено је Удружење трезвене омладине *Наса*, коме су могли да приступе и млади ван Богословије, али и Спортски клуб *Душан Силни*, подмладак Црвеног крста, Аеро-клуба и Јадранске страже. Чак је постојао Фонд ученика Богословије за помоћ ученицима, а Иван Ристић, професор историје у Крушевцу, обраћа пажњу и на штрајкове ученика због лошег стања одеће и обуће, премештања наставника и смене ректора Војислава Катића. Након Предраг Владислављевић, говорећи о проблемима после Другог светског рата, наводи да је било сукоба између градске власти и Богословије због

учешћа богослова у омладинским организацијама. Ректор Живан Маринковић није дозволио да богослови узму активно учешће у омладинским организацијама, иако су помагали у обнављању и изградњи објеката од јавног значаја.

Делања српске омладине у Призрену углавном су потицала из организација унутар Богословије и ширила се на плану општег просвећивања и јавног рада. Када је реч о албанској омладини, спомињу се бројни инциденти; рецимо када је 1952. године „група албанских младића изазивала и напала групу богослова који су шетали у слободно време” или 1968, када је група албанских младића поломљеним флашама нанела тешке повреде професорима Богословије. Петар Ристановић наводи пример из седамдесетих година, по коме је „један младић, Албанац, физички насрнуо на епископа Павла” и, такође, говори о честим тучама ученика Богословије са „вршњацима, Албанцима”. Ректор је 1984. нападнут двапут, а „једном су га дечаци, Албанци, гађали камењем”. Симптоматично је да понашање албанске омладине можда може да се одреди управо као последица непостојања институције, организације или било ког тела које би се функционално бавило њиховим образовањем, просвећивањем или осмишљавањем поља активности које их не би наводиле на насиље. Разуме се да се то не односи на сву албанску омладину, али би можда и српска била препуштена на милост и немилост стихији да није било свести и племенитости великих људи, попут најпре Игуманова, Јастребова, митрополита Мелетија, захваљујући којима су се интегрисали Срби у Османском царству, сачували национално достојанство, право на постојање и духовност. Укратко, како резимира Александар Новаков,

Богословија је оснажила српску националну свест не само у Призрену и околини већ и шире, била је сигурна брана од више чинилаца: исламизовања, које је потом, уз неке изузетке, неизбежно водило у арбанизацију. Од оснивања Богословије није било ниједног примера групног исламизовања, а често су спречавана и појединачна. Од католичке пропаганде, као и Бугарске егзархије, која је насртала на српску народност.

Пут културе и духовности, пут опстанка једног народа мора бити у складу са хуманистичким идејама, цивилизован и у једној речи – људски. А на тај пут мора се кренути што пре, јер док је човек млад, он је попут меког воска који се може обликовати, да парафразирамо Доситеја. Онда, да на том трагу наставимо аналогiju, човек може бити светиљка, разгорети се у свећу која гори на „ползу и увеселение” свом народу, његовом просвећивању, културном напретку и спасењу.